
Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

ДОСТУП ЖІНОК ДО ПРАВОСУДДЯ: ДОВІДНИК ДЛЯ ЮРИСТІВ-ПРАКТИКІВ

Д-р Шазія Чодрі (Shazia Choudhry),
професорка права,
Лондонський університет королеви Марії

Жовтень 2018 р.

Інформацію, що міститься у цьому бюлетені, наведено з публікації «Навчальний посібник для суддів і прокурорів щодо забезпечення доступу жінок до правосуддя» ('Training Manual for Judges and Prosecutors on Ensuring Women's Access to Justice'), Рада Європи, вересень 2017 р. (авторки: Е. Дубан (E. Duban) та І. Радачіч (I. Radačić)).

Цей документ було підготовлено у рамках проекту, що спільно фінансується Європейським Союзом та Радою Європи. Думки, що висловлюються у документі, жодним чином не можуть бути представлені як такі, що відображають офіційну точку зору жодної зі сторін.

З усіма запитамі щодо відтворення або перекладу цього документу, повністю чи частково, звертатися до Управління зв'язків (F-67075 Strasbourg Cedex або publishing@coe.int). З усіх інших питань стосовно цього документу звертатися до Генерального управління з питань демократії.

Дизайн обкладинки та оформлення: видавництво «K.I.C.», Україна

Зміст

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ: ЩО ОЗНАЧАЄ «ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ» У КОНТЕКСТІ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК?	5
<i>Правовий/інституційний рівень</i>	<i>6</i>
<i>Соціально-економічний та культурний рівні</i>	<i>6</i>
ПРАВОВА БАЗА	7
СУДОВА ПРАКТИКА ЄСПЛ У СФЕРІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ТА НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК	9
Визнання відповідальності приватних осіб за випадки насильства щодо жінок ...	9
Розвиток доктрини позитивних зобов'язань	9
Належна увага	10
Доступ до засобів судового захисту	11
Ретельне та ефективне розслідування	11
Повага до особистої недоторканості заявника	11
Принцип недискримінації	12
СТАМБУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ І ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ	14
ПРАКТИЧНИЙ ПОСІБНИК ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ЖЕРТВ НАСИЛЬСТВА ДО ПРАВОСУДДЯ	16
Право бути позивачем (locus standi)	16
Процесуальні питання на попередній стадії та розслідування	17
Питання доведення	20
Теорія справи і правове обґрунтування	23
Засоби судового захисту	24
Винесення вироку	26
<i>Оцінювання ризиків</i>	<i>27</i>
Організація розгляду справ і судових засідань з урахуванням гендерних аспектів	27
<i>Міркування безпеки і мінімізація ризиків</i>	<i>28</i>
<i>Підготовка до засідань та облаштування приміщень суду</i>	<i>30</i>
<i>Інформування потерпілих осіб про їхні права та послуги з підтримки ...</i>	<i>30</i>
Взаємодія зі свідками та позивачами	31
<i>Жінки-жертви насильства</i>	<i>31</i>
<i>Діти-свідки насильства</i>	<i>32</i>
<i>Жінки та множинна дискримінація</i>	<i>32</i>
<i>Гендерна упередженість у судовому процесі</i>	<i>33</i>
Роль експертів та «друзів суду» (amici curiae)	34
Альтернативні способи вирішення спорів (ABC)	34
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36

1 Загальні принципи: що означає «доступ до правосуддя» у контексті насильства щодо жінок?

Ефективний доступ до правосуддя – це одне з основних прав, закріплених у багатьох документах, що входять до системи захисту загальних прав людини. Зобов'язання щодо недопущення дискримінації по відношенню до жінок та забезпечення фактичної рівності між жінками та чоловіками є невід'ємною частиною цих прав. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок назвав шість взаємопов'язаних складових доступу до правосуддя, що вважаються ключовими для системи правосуддя, яка забезпечує врахування гендерних аспектів.¹ Цими складовими є: можливість захисту у судовому порядку, наявність, доступність, висока якість, підзвітність та забезпечення потерпілих осіб засобами правового захисту.

Що стосується насильства щодо жінок, то доступ до правосуддя передбачає вжиття державами низки заходів, серед яких:

- внесення змін до національного законодавства з метою криміналізації насильства щодо жінок;
- запровадження належного порядку розслідування та судового переслідування;
- забезпечення доступу до ефективних засобів правового захисту і відшкодування шкоди.

Жінки також зіштовхуються з багатьма перешкодами для доступу до правосуддя як усередині правової системи, так і поза її межами; ці перешкоди необхідно усунути для забезпечення ефективного доступу жінок до правосуддя² і їх можна умовно поділити на дві категорії:

1 Див. Загальну рекомендацію № 33 Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок від 23 липня 2015 р., CEDAW/C/GC/33.

2 Див. Стратегію гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки, стратегічна ціль 3: гарантування рівного доступу жінок до правосуддя.

Правовий/інституційний рівень

- Дискримінаційна або така, що не враховує всі аспекти, правова база, зокрема: відверто дискримінаційні правові норми, гендерно-нечутливі норми, що не враховують соціальне становище жінок, і прогалини у законодавстві, що мають особливо негативний вплив на жінок.
- Проблеми тлумачення, а також запровадження законодавства, що є дискримінаційним щодо жінок.
- Неефективність або складність правових процедур, зокрема недостатня кількість процедур, що враховують гендерні аспекти у правовій системі.
- Незадовільні механізми відповідальності (у тому числі корупція).
- Низький рівень представленості жінок в юридичній професії.
- Гендерні стереотипи та упередження в органах правосуддя.

Соціально-економічний та культурний рівні

- Незнання власних законних прав та правових процедур, способів отримання правової допомоги, причиною чого можуть бути гендерно-обумовлені відмінності у рівні освіти, доступу до інформації тощо.
- Брак фінансових ресурсів, зокрема коштів на оплату послуг юридичного представництва, судових витрат і зборів, проїзду до суду, догляду за дітьми тощо.
- Нерівномірний розподіл обов'язків у сім'ї.
- Гендерні стереотипи та культурні традиції.

2 Правова база

Рівноправ'я є основоположною цінністю міжнародного права, і всі основні угоди про права людини містять заборону дискримінації за ознакою статі чи гендеру – як при реалізації прав, зазначених у відповідній угоді, так і як самостійну норму. Забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя є також однією з шести пріоритетних тем Стратегії гендерної рівності Ради Європи на 2018–2023 роки. Стандарти гендерної рівності у частині рівного доступу жінок до правосуддя закріплюються низкою стандартів і ґрунтуються на таких чотирьох основних угодах Ради Європи:

1. Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ) та Протокол № 12 до ЄКПЛ. Хоча ЄКПЛ є гендерно-нейтральним документом, Європейський суд з прав людини має усталену практику щодо порушень прав жінок, зокрема насильства щодо жінок (див. частину С), а також визначив декілька важливих принципів рівного доступу жінок до правосуддя. Протокол містить загальну заборону дискримінації за будь-якою ознакою (статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, приналежності до певної національної меншини, майнового, родинного чи іншого становища) й усуває обмеження, що містяться у статті 14 Конвенції.
2. Європейська соціальна хартія (ЄСХ) є аналогом ЄКПЛ у сфері економічних та соціальних прав. Хартія, переглянута у 1996 році, гарантує здійснення без дискримінації за будь-якою ознакою, включно за ознакою статі, прав у сфері забезпечення житлом, охорони здоров'я, освіти, працевлаштування, правового і соціального захисту та пересування осіб. Європейський комітет з соціальних прав (ЄКСП) за допомогою системи звітування і процедури розгляду колективних скарг здійснює моніторинг за дотриманням країнами-членами положень Хартії.
3. Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми охоплює широке коло питань, що включають запобігання і боротьбу з торгівлею жінками, чоловіками і дітьми з метою сексуальної, трудової чи іншої експлуатації, а також захист потерпілих осіб і переслідування торговців. Конвенція містить положення про недопущення дискримінації і зобов'язує країни-члени забезпечити гендерну рівність

і застосовувати комплексний гендерний підхід при розробленні, здійсненні та оцінюванні заходів із реалізації Конвенції (стаття 3). Механізм незалежного контролю дозволяє оцінити рівень реалізації державами положень Конвенції на практиці. Цей механізм контролю включає дві складові: незалежну Групу експертів з протидії торгівлі людьми (GRETA) та Комітет Сторін.

4. Конвенція про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) є всеосяжною і комплексною угодою, що охоплює питання прав людини, гендерної рівності і кримінального права. Стамбульська конвенція визначає мінімальні стандарти, що обов'язково мають бути впроваджені державами-членами з метою ефективної боротьби з насильством стосовно жінок та домашнім насильством. Стамбульська конвенція передбачає механізм контролю за виконанням Конвенції, що включає дві складові: незалежну Групу експертів з протидії насильству щодо жінок та домашньому насильству (GREVIO) та Комітет Сторін Стамбульської конвенції.

3 Судова практика ЄСПЛ у сфері доступу до правосуддя та насильства щодо жінок

Останні рішення Європейського суду з прав людини засвідчили існування перешкод для доступу жінок до правосуддя і дозволили Суду сформулювати власні стандарти, зокрема у справах про насильство щодо жінок.

Визнання відповідальності приватних осіб за випадки насильства щодо жінок

Суд значно розширив доступ жінок до правосуддя, визнавши, що випадки насильства, скоєні щодо жінок приватними особами, становлять порушення окремих прав, що підлягають захисту згідно з Конвенцією (право на життя, див. «Контрова проти Словаччини» (*Kontrova v. Slovakia*, 2007); «Тальпіс проти Італії» (*Talpis v. Italy*, 2017), і заборона катування і нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, див. «Е. і С. та інші проти Словаччини» (*E. and S. and Others v. Slovakia*, 2009) і «Бальшан проти Румунії» (*Balsan v. Romania*, 2017)).

Розвиток доктрини позитивних зобов'язань

Доктрина поширюється на дії приватних осіб або державних посадовців, а також на кілька форм насильства щодо жінок. Суд заявив про позитивне зобов'язання держави карати випадки сексуального насильства («М.С. проти Болгарії» (*M. C. v. Bulgaria*, 2003)), домашнього насильства («Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*, 2009)), навмисного заподіяння особі тілесної шкоди («Сандра Янкович проти Хорватії» (*Sandra Jankovic v. Croatia*, 2009)) та торгівлі людьми («Ранцев проти Кіпру і Росії» (*Rantsev v. Cyprus and Russia*, 2010)).

Належна увага

Принцип належної уваги передбачає обов'язок держав розслідувати, переслідувати і карати випадки порушення прав людини незалежно від того, були вони вчинені державою чи приватними особами. У справі «Х та Y проти Нідерландів» (*X and Y v. the Netherlands*, 1985) Суд постановив, що позитивні зобов'язання не лише вимагають від держав утримуватися від порушення прав, але й можуть передбачати необхідність проактивних дій з метою забезпечення непорушності прав осіб іншими приватними особами (п. 23). У справі «М.С. проти Болгарії» (*M.C. v. Bulgaria*, 2003) Суд дійшов висновку, що обов'язок захищати права тягне за собою обов'язок щодо проведення ефективного розслідування та ефективного покарання випадків зґвалтування (пп. 149–153).

У справі «Маслова проти Росії» (*Maslova v. Russia*, 2009), Суд постановив, що «відверто принизливий характер зґвалтування підкреслює процесуальні зобов'язання держави у цьому контексті» (п. 91). Ефективне офіційне розслідування має приводити до виявлення і покарання винних. Мінімальні стандарти ефективності, визначені у рішеннях Суду, також вимагають, щоб розслідування було **незалежним, безстороннім та відбувалося під громадським контролем**, і що компетентні органи мають діяти **зразково сумлінно та оперативно**» (п. 91).

Суд також постановив, що національні органи влади мають позитивне зобов'язання вживати заходів з метою запобігання домашньому насильству у випадках, коли органам влади «відомо або мало бути відомо» про «реальну пряму загрозу» життю або здоров'ю особи (див. «Контрова проти Словаччини» (*Kontrova v. Slovakia*, 2007), «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*, 2009) та «Хайдуова проти Словаччини» (*Hajduova v. Slovakia*, 2010)). Органи влади мають втрутитися навіть до того, як загроза з боку потенційного правопорушника матеріалізується у фізичне насильство (справа Хайдуової (*Hajduova*)). Органи влади можуть діяти згідно зі своїми службовими обов'язками, іноді навіть усупереч заявленій волі потерпілої особи (справа Хайдуової (*Hajduova*)). У деяких випадках може бути вжито тимчасових невідкладних запобіжних заходів («Беваква та S. проти Болгарії» (*Bevacqua and S. v. Bulgaria*, 2008)).

Доступ до засобів судового захисту

Засоби судового захисту мають бути **доступними та ефективними**. Як показала справа «Ейрі проти Ірландії» (*Airey v. Ireland*, 1979), засоби судового захисту, що дозволяють жертві домашнього насильства уникнути ситуації насильства шляхом, зокрема, процедури розлучення чи оформлення роздільного проживання, мають бути доступними та ефективними, щоб гарантувати жертві у вразливому становищі **практичний, реальний** (а не лише теоретичний чи примарний) захист. Такий ефективний доступ може вимагати надання жертві насильства правової допомоги через складність справи, незнання жертвою судових процедур, але також і через послаблену здатність жертви представляти власні інтереси в суді через свій емоційний стан.

Ретельне та ефективне розслідування

У справі «Айдин проти Туреччини» (*Aydin v. Turkey*, 1996) Суд постановив, що медичний огляд жертв зґвалтування мають проводити лікарі, що мають досвід роботи з такими жертвами.

Мета розслідування прокуратури – встановити, чи була заявниця жертвою зґвалтування, а не те, чи втратила вона цноту.

Суд також зазначив, що передбачені статтею 3 обов'язки поширюються не лише на державних посадовців, оскільки «держави мають передбачене статтями 3 і 8 Конвенціями позитивне зобов'язання щодо запровадження положень кримінального права про ефективне покарання зґвалтувань і їхнього застосування на практиці у рамках ефективного розслідування і судового переслідування». Таким чином, вимога щодо наявності доказів застосування сили або погроз для судового переслідування за зґвалтування є порушенням одночасно статей 3 та 8 («М.С. проти Болгарії» (*M.C. v. Bulgaria*, 2004), п. 153).

Повага до особистої недоторканності заявника

Протягом усього розслідування і судового процесу не допускається порушення особистої недоторканності заявника. Відомо, що постраждали жінки, особливо жертви сексуального насильства, часто сприймають кримінальне провадження як джерело додаткової травми, особливо якщо

жінці влаштовують очну ставку з правопорушником всупереч її бажанню («У. проти Словенії» (*U. v. Slovenia*, 2015)).

Принцип недискримінації

Це – ключовий принцип Конвенції, що передбачає недопущення дискримінації при доступі до правосуддя та засобів судового захисту. У справі «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*, 2009) Суд дійшов висновку, що домашнє насильство, жертвою якого стала заявниця, «може вважатися гендерно-мотивованим насильством, що є однією з форм дискримінації щодо жінок».³ Суд зазначив наступне:

«[...] ймовірна дискримінація, що є предметом розгляду, ґрунтувалася не на законодавстві як такому, а натомість була наслідком загального ставлення місцевих органів влади, зокрема того, як поставилися до жінок у відділках поліції, коли вони звернулися із заявою про домашнє насильство, та пасивності судових органів у забезпеченні захисту потерпілих.» (п. 192)

Далі Суд постановив:

«Враховуючи висновок Суду про те, що від загальної і дискримінаційної, нехай і ненавмисної, пасивності судових органів у Туреччині страждають головним чином жінки, Суд вважає, що насильство, жертвою якого стала заявниця та її матір, може вважатися гендерно-мотивованим насильством, що є однією з форм дискримінації щодо жінок. Попри реформи, що проводилися урядом протягом останніх років, встановлені під час розгляду даної справи факти відсутності реагування судової системи на злочини загалом і безкарності правопорушників, вказують на недостатню готовність вжити належних заходів для вирішення проблеми домашнього насильства [...]» (п. 200).

Принцип недискримінації було також підтверджено у справі «Еремія та інші проти Республіки Молдова» (*Eremia and Others v. the Republic of Moldova*, 2013):

«[...] дії органів державної влади у відповідь на акти насильства щодо першої заявниці були не просто неефективними чи запізненими, а й зводилися до неодноразового потурання подібним актам насильства і відображали

³ ЄСПЛ, «Опуз проти Туреччини» (*Opuz v. Turkey*), заява №33401/02, рішення від 9 червня 2009 р., п. 200. Слід зазначити, що підхід, запропонований Судом у справі Опуз, було згодом застосовано у низці інших справ про домашнє насильство.

дискримінаційне ставлення до першої заявниці через її стать. Висновки Спеціального доповідача ООН з питань насильства щодо жінок, його причин і наслідків [...] лише підтверджують враження, що органи державної влади повною мірою не усвідомлюють серйозність і масштаб проблеми домашнього насильства у Молдові та його дискримінаційного впливу на жінок.» (п. 89).

Аналогічний підхід було застосовано у справах «Мудрік проти Республіки Молдова» (*Mudric v. the Republic of Moldova*, 2013), «В. проти Республіки Молдова» (*B. v. the Republic of Moldova*, 2013) та «N.A. проти Республіки Молдова» (*N.A. v. the Republic of Moldova*, 2013).

Втім, у практиці ЄСПЛ сексуальне насильство досі не визначено як питання дискримінації за ознакою статі. Зміни у цьому напрямку можливі, оскільки Суд дедалі частіше керується Стамбульською конвенцією, у якій насильство щодо жінок визначено як одну з форм дискримінації щодо жінок (стаття 3).

4 Стамбульська конвенція і доступ до правосуддя

Стандарти, розроблені в рамках практики Європейського суду з прав людини у справах про насильство щодо жінок, було включено до Стамбульської конвенції і відтак визнано юридично обов'язковими. Стамбульська конвенція містить багато положень, спрямованих на сприяння доступу жертв гендерно-мотивованого насильства до правосуддя, зокрема вимагаючи від держав-членів:

- Забезпечити вжиття заходів для захисту прав жертв насильства без жодної дискримінації (стаття 4)
- Забезпечити, що держави-учасниці Конвенції дотримуються принципу належної уваги для запобігання, розслідування, покарання та відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок випадків насильства (стаття 5)
- Вживати заходів для заохочення змін у соціальних та культурних моделях поведінки з метою викорінення гендерних стереотипів (стаття 12)
- Забезпечити належну підготовку фахівців, що працюють з жертвами насильства з питань потреб і прав таких жертв, а також з питань рівності (стаття 15)
- Надавати належну правову інформацію (стаття 19)
- Заохочувати повідомлення про випадки насильства (стаття 27)
- Забезпечити потерпілих належними засобами цивільно-правового захисту (стаття 29) і відшкодування шкоди (стаття 30)
- Запровадити кримінальну або іншу відповідальність за широкий спектр форм насильства щодо жінок (статті 33–40)
- Забезпечувати проведення розслідування та судового провадження без неналежної затримки (стаття 49), а також можливість для прокурорів відкривати та продовжувати провадження навіть у випадках, коли жертва відкликає власну заяву (стаття 55)

- Забезпечити, щоб докази, які стосуються історії статевих стосунків і поведінки жертви дозволялися тільки тоді, коли це є доцільним і необхідним (стаття 54)
- Заборонити обов'язкове застосування альтернативних процедур вирішення спорів та ухвалення вироків, включаючи медіацію та примирення (стаття 48)
- Забезпечити захист потерпілих на всіх етапах розслідування та судового провадження (стаття 56)
- Забезпечити доступ потерпілих до правових консультацій та безоплатної правової допомоги (стаття 57).

Таким чином, стандарти, визначені Стамбульською конвенцією, є одним із основних елементів забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя. Викладені вище принципи і стандарти мають також застосовуватися у справах, не пов'язаних із насильством щодо жінок, зокрема з трудових і сімейних питань.

5 Практичний посібник із забезпечення доступу жертв насильства до правосуддя

Для забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя юристам-практикам слід застосовувати у своїй роботі підхід, що враховує гендерні аспекти (гендерно-чутливий підхід) і тлумачити законодавство згідно з сутнісним визначенням рівності та міжнародних прав людини. Прокурорам і суддям слід діяти проактивно з метою усунення перешкод для доступу жінок до правосуддя у справах про насильство щодо жінок. Описані нижче успішні практики і принципи є основними складовими системи правосуддя, що враховує гендерні потреби, і їх слід застосовувати професійним юристам при розгляді справ.

Право бути позивачем (*locus standi*)

У кримінальних справах, зокрема у справах про насильство стосовно жінок, потерпілі залучаються до участі у провадженні у якості свідків обвинувачення. Надання НУО та органам з питань рівноправ'я права ініціювати справи про дискримінацію у випадках, коли потерпілі не звертаються із заявою або коли потерпілими є невизначене коло осіб (наприклад, коли йдеться про рекламу сексистського або дискримінаційного характеру) дозволяє протидіяти систематичним проявам дискримінації.

Приклад успішної практики: Директивою ЄС 2012/29/EU (2012) було встановлено мінімальні стандарти для країн ЄС щодо забезпечення прав, надання підтримки і захисту жертвам злочину, а також визначено окремі права жертв, що мають офіційний статус у кримінальних провадженнях. Для жінок-жертв насильства особливе значення мають такі права: бути заслуханою і мати змогу надавати докази у суді; оскаржити рішення про припинення переслідування (особливо рішення прокурора про зняття обвинувачення чи припинення провадження); отримувати інформацію

про хід розгляду справи (остаточне рішення, утримання під вартою), а також про звільнення або втечу з-під варти, що критично важливо у справах про домашнє насильство. З посібника з реалізації цієї Директиви чітко випливає, що прокурори і судді зобов'язані інформувати жертв про їхні права. У країнах, що не є членами ЄС, права потерпілих від злочину закріплені у національному законодавстві, відтак професійні юристи мають забезпечити захист цих прав.

Крім цього, у низці країн організації на підтримку жінок мають дозвіл брати участь у судових процесах з приводу домашнього та сексуального насильства у якості неюридичних представників, які надають підтримку потерпілим, у тому числі супроводжують їх на досудових засіданнях і в суді. Це відповідає рекомендаціям, що містяться у статті 55(2) Стамбульської конвенції.

Згідно з Додатковим протоколом до Європейської соціальної хартії, країни-члени можуть надавати певним організаціям право подавати колективні позови.

Процесуальні питання на попередній стадії та розслідування

Прокурори. Під час розслідування прокурори мають враховувати такі основні моменти:

- Навчитися **розпізнавати ознаки стресового стану** під час засідань; у будь-який спосіб уникати заподіяння додаткових страждань (повторна віктимізація); уточнити у потерпілої, чи має остання побажання щодо статі прокурора, що призначається у її справі, і/або забезпечити присутність жінки-офіцера, члена сім'ї, друга чи адвоката від НУО.
- **Забезпечувати дотримання закону під час розслідування і збирання доказів** та здійснювати контроль за ретельним дотриманням слідчими стандартів у сфері прав людини з метою зменшення залежності від свідчень жертви/свідка як єдиного виду доказу під час розгляду в суді. Прокурори мають конструктивно співпрацювати з поліцією і надавати керівництво із застосування належних методів розслідування з метою встановлення складу злочину. Поліція має запобігати впливу гендерних стереотипів на хід розслідування та збирання доказів.

Приклад успішної практики: У Бельгії міністром юстиції та колегією Генеральної прокуратури було спільно розроблено циркуляр з кримінальної політики щодо насильства у сімейних парах, який містить відповідні настанови для поліції та прокуратури. Згідно з циркуляром запроваджується єдина стандартизована система виявлення і реєстрації випадків домашнього насильства та збирання доказів. Циркуляр є складовою міждисциплінарного підходу, орієнтованого на жертв злочинів, що також визначає порядок інформування потерпілих про їхні права і можливості звернення до служб підтримки.

- Приймати **рішення на основі всіх наявних доказів**, імовірності винесення обвинувального вироку і ступеню тяжкості злочину. На прийняття рішень не повинні впливати уявлення про те, що гендерно-мотивоване насильство, зокрема домашнє насильство чи психологічне насильство, є не таким тяжким злочином, що воно є «сімейною чи приватною справою» або що воно не становить загрози для суспільства загалом, або ж стереотипні уявлення про те, кого вважати «справжньою жертвою» і якою має бути «правильна поведінка» жертви насильства.

Приклад успішної практики: Стамбульська конвенція вимагає від країн-членів забезпечити можливість розслідування і судового переслідування за випадки насильства щодо жінок за одноосібним рішенням посадової особи відповідно до свого статусу за принципом *ex parte/ex officio* (тобто і за відсутності повідомлення чи заяви від потерпілої особи) (стаття 55). Такий підхід допомагає вирішити проблему застосування дискреційних повноважень стороною обвинувачення. Також можуть бути запроваджені вимоги до прокурорів надавати пояснення стосовно закриття справи, що згодом може стати предметом оскарження. Водночас, у випадку, коли переслідування відбувається без згоди потерпілої особи, вкрай важливо, щоб потерпіла особа мала інші засоби правового захисту, такі як захисний припис.

Судді можуть вживати низку заходів, щоб забезпечити дотримання гендерно-чутливого підходу, зокрема:

- **Винесення захисного припису.** Слухання з приводу винесення захисного припису також дає можливість судді задати належний тон розгляду справи і продемонструвати належну увагу держави до справ про домашнє насильство.
- **Діяти на власний розсуд** на попередніх стадіях кримінального провадження з метою забезпечення захисту прав і гідності потерпілих/свідків та убезпечення їх від вторинної віктимізації шляхом, наприклад, проведення закритих слухань у справах про сексуальне насильство, що вимагають конфіденційності. У Стамбульській конвенції чітко зазначено, що права, інтереси і особливі потреби потерпілих та свідків підлягають захисту на всіх стадіях розслідування (стаття 56), що передбачає інформування жертв про потенційну небезпеку з боку правопорушника, про їхні права та доступні послуги, забезпечення захисту недоторканності приватного життя потерпілих і запобігання контактам між жертвою та правопорушником.
- **Пильність у цивільних справах.** Судді мають приймати зважені рішення щодо доцільності примирення і ретельно оцінювати ймовірність здійснення тиску на жінку з метою схилити її до примирення.
- Запобігати **затримкам у процесі розслідування і збирання доказів** (особливо при збиранні та перевірці даних криміналістичних експертиз), що ставлять під загрозу перебіг судового процесу і винесення вироку. Загальноприйнятою ефективною практикою у справах про насильство щодо жінок є застосування прискорених процедур – наприклад, розгляд справ судами з прискореним провадженням та спеціалізованими судами. Іншою успішною практикою у низці країн є надання повноважень з розслідування спеціалізованим органам з питань рівноправ'я та квазісудовим органам.
- Якщо жінка у статусі жертви чи свідка у суді суперечить власним свідченням, суддя має делікатно допитати її, щоб з'ясувати причини змін у свідченнях і вжити відповідних заходів (наприклад, на жінку може чинитися тиск або вона може отримувати погрози з боку відповідача; суддя може за необхідності видалити відповідача із зали суду).

Питання доведення

- *Встановлення факту дискримінації*: Однією з проблем судового переслідування і винесення вироку у справах про дискримінацію за ознакою гендеру чи статі є відсутність доказів, що підтверджують дискримінаційний характер тих чи інших дій та рішень. Таким чином, у процесі вивчення доказів необхідно звертати увагу на те, який **вплив** мають оскаржувані правила, процедури чи практики і чи ставлять вони певні групи осіб у непропорційно невідгідне становище порівняно з іншими в аналогічній ситуації. У справах, порушених за заявами про дискримінацію, важливо враховувати питання покладання тягаря доведення та наявності достатніх доказів для порушення справи. Обов'язки жертв щодо надання доказів, необхідна сукупність доказів та тягар доведення у кримінальних, адміністративних та цивільних справах відрізняються. У кримінальних справах роль потерпілої особи обмежена. Розслідування і встановлення поза розумним сумнівом факту дискримінації, а також наявності в обвинуваченого мотиву для дискримінації є обов'язком державних органів. Стандарти доведення у кримінальних справах є вищими через презумпцію невинуватості та серйозність можливого покарання. Тягар доведення не переноситься з однієї сторони на іншу. У цивільних та адміністративних справах про дискримінацію за ознакою статі чи гендеру потерпілі особи, навпаки, відграють більш активну роль і кожна сторона надає докази для обґрунтування своєї позиції. Відповідно до європейського законодавства, що включає директиви ЄС та рішення Суду Європейського Союзу, тягар доведення переноситься із заявника на відповідача.

Приклад успішної практики: Федеральний закон Швейцарії про рівноправ'я між жінками та чоловіками від 24 березня 1995 року було ухвалено, серед іншого, з метою сприяння реалізації антидискримінаційних норм Конституції Швейцарії, зокрема шляхом запровадження порядку розгляду таких справ у суді. Закон містить норму про «спрощене доведення», згідно з якою існує презумпція дискримінації, якщо заявник в змозі продемонструвати ймовірність дискримінації. У контексті трудових відносин, згідно з прецедентним правом Швейцарії, жінці достатньо продемонструвати, що чоловік на аналогічній посаді, виконуючи аналогічну роботу, заробляє більше, ніж жінка (наприклад, якщо жінка заробляє на 15–25% менше,

ніж чоловік), що дає підстави перенести тягар доведення. Для спрощення презумпції дискримінації роботодавець має надати об'єктивне обґрунтування такої різниці, і це обґрунтування має бути співрозмірним із ступенем дискримінації. Такі правила доведення переносять частину тягара доведення із заявника і водночас спрощують роботу судді, якому достатньо зробити висновок про наявність факту дискримінації без ретельного доведення. Цей підхід було прийнято з метою сприяння виявленню дискримінації у контексті трудових відносин.

Традиційні види доказів, такі як показання свідків, документи або загальновідома інформація, залишаються важливими у справах про дискримінацію. Водночас, важливо, щоб юристи-практики також використовували для доведення дискримінації інші види доказів, такі як статистичні дані, ситуаційний аналіз, дані опитувань, аудіо- та відеозаписи, висновки криміналістичної експертизи та висновки, отримані у результаті дослідження непрямих доказів. Занадто часто відсутність доказів прямої дискримінації служить підставою для відмови у порушенні справи або відхилення заяви. Ця позиція закріплена у Стамбульській конвенції, де зазначено, що підписанти Конвенції «мають забезпечувати, щоб розслідування та переслідування за порушення [...] не залежали лише від наявності заяви чи позову, поданих жертвою, [...] [і щоб] процес міг продовжуватися навіть у випадку відкликання жертвою заяви чи позову» (стаття 55).

- *Вести справу, орієнтуючись на інтереси жертви.* – Це вимагає від прокурорів **уникати припущень** щодо потерпілої особи та враховувати, що потерпілі особи можуть по-різному сприймати процес надання доказів випадків насильства. Комуś він може допомогти відчувати полегшення і надати нові сили, для інших він може спричинити додаткове травмування.
- *Використовувати докази, отримані не від жертв насильства, або ж інші підтверджуючі докази.* Докази, отримані не від жертв – це докази, що отримані з інших джерел, що підтверджують свідчення потерпілих осіб. Підтверджуючі докази використовуються, якщо жертва, яка подала заяву до поліції чи прокуратури, не свідчить у суді, але її заява є серед доказів, наданих суду на розгляд та оцінку. Використання інших видів доказів не означає, що свідчення потерпілої особи викликають недовіру. У справах про насильство щодо жінок часто використовуються такі джерела доказів: свідчення

співробітників поліції; свідчення сусідів та інших свідків; аудіозаписи телефонних викликів екстрених служб та дзвінків у чергову частину поліції; відеозаписи з камер спостереження; фотознімки тілесних ушкоджень та місця подій; медичні висновки/довідки; попередні правопорушення (наприклад, судимість правопорушника; попередні заборонні/захисні приписи; адміністративні стягнення); манера спілкування правопорушника з потерпілою особою; підтвердження поганої репутації правопорушника та експертні висновки, особливо ті, що пояснюють вплив насильства на жертву, її типову поведінку і реакції.

- *Обережно працювати з жертвою*, тобто подбати про те, щоб потерпіла особа розуміла свою роль у судовому процесі, що буде відбуватися взагалі, і яким чином прокурор намагатиметься мінімізувати ризики для неї; забезпечити, щоб матеріали справи включали чітку і вичерпну заяву потерпілої особи, що може бути використана як доказ, якщо свідки не даватимуть свідчення, а також щоб потерпілій особі не потрібно було відповідати на несуттєві та одноманітні питання про інцидент. Зважено обирати спосіб представлення доказів у суді, особливо з міркувань мінімізації травматичного і стресового впливу на потерпілу особу та уникнення надмірно прискіпливого та одноманітного допиту (наприклад, використання у якості доказу відеозапису свідчень; зробити запит/розпорядження про надання свідчень з іншого приміщення за допомогою відеозв'язку або службових телесистем). Також слід передбачити і мати план дій на випадок можливого представлення стороною захисту доказів, що є упередженими, компроментуючими чи такими, що завдають іншої шкоди потерпілій особі. Стамбульська конвенція прямо вимагає від держав не допускати використання історії статевих стосунків і поведінки потерпілих від насильства як доказу у цивільному чи кримінальному провадженні за винятком випадків, коли це є доцільним і необхідним (стаття 54).
- *Уникати гендерних стереотипів*. Правила доведення і процедури мають критичне значення, оскільки можуть сприяти вкоріненню гендерних стереотипів, що підривають довіру до жертв. Нижче наведено три правила доведення, що ґрунтуються на гендерних стереотипах і яких варто уникати:
 - (1) Вимога щодо негайного звернення із заявою про злочин: у деяких країнах заява, подана із затримкою, може бути підставою

для сумніву у правдивості звинувачень з боку потерпілої особи. Подібна вимога дає правове підґрунтя для стереотипних уявлень, що «справжня» жертва сексуального насильства має негайно повідомити про вчинене насильство.

- (2) Вимога щодо надання додаткових доказів на підтвердження заявлених фактів забороняє винесення вироку виключно на підставі свідчень потерпілих осіб і висуває юридичну вимогу про те, що свідчення потерпілих осіб мають підтверджуватися іншими доказами. Це робить важчим тягар доведення для жертв сексуального насильства порівняно з іншими видами насильницьких злочинів.
- (3) Недовіра до свідчень потерпілої особи на підставі історії її статевого стосунку є відображенням стереотипу, згідно з яким жінки, що справляють враження цнотливих, моральних та добропорядних, викликають більше довіри. Таким чином, через зміщення уваги з дій обвинуваченого на поведінку жертви фактично відбувається суд над останньою, а не над правопорушником.

Приклад успішної практики: З метою заборони чи обмеження використання інформації про історію статевого стосунку, поведінку та репутацію жертв, що не стосуються предмету судового розгляду, існують закони про захист жертв зґвалтування, оскільки такі докази часто використовуються, щоб поставити під сумнів свідчення потерпілої особи, а також можуть порушувати її право на повагу до приватного життя. Закони про захист жертв зґвалтування існують у Канаді, Великій Британії та США.

Іншою характерною проблемою, пов'язаною з доведенням сексуального насильства, є вимога надати докази застосування сили або вчинення фізичного опору, що є відображенням хибного уявлення, що жінка має опиратися, якщо сексуальне насильство відбувається без її згоди.

Теорія справи і правове обґрунтування

Готуючи до судового розгляду справи про насильство стосовно жінок, прокурорам слід підготувати теорію справи, яка би представляла насильство і як злочин, і як прояв дискримінації. Прокурори мають сформулювати

і продемонструвати характер насильства щодо жінок, наприклад цикл (виток) насильства і його вплив на жінок. Прокурорам також слід надати пояснення можливої непослідовної поведінки потерпілих осіб під час розгляду справи і використовувати факти, докази і статистичні дані для того, щоб спростовувати міфи, а не підтримувати стереотипи.

Засоби судового захисту

Засоби судового захисту мають враховувати індивідуальні особливості конкретних порушень прав людини, усунути правопорушення і також забезпечувати відшкодування завданої шкоди. У цивільних справах це можуть бути реституція (відновлення на посаді, якщо це необхідно), матеріальна компенсація та заходи з попередження рецидивів. Судам також слід розглянути можливість призначення курсу реабілітації (медичної і психологічної допомоги та інших соціальних послуг) для жертв насильства. Потерпілі особи також можуть бути необізнаними про їхні права на відшкодування шкоди у цивільно-правовому порядку або можливості отримання правового захисту, тому юристи-практики мають надавати їм основну інформацію про такі можливості разом із направленням до служб правової допомоги. Стягнення матеріальної шкоди з правопорушника є часто неефективним і теоретично може зашкодити жінці, якщо вона є фінансово залежною від свого чоловіка чи партнера.

Вибір належних засобів захисту у кримінальних справах про насильство щодо жінок вимагає розуміння механізму насильства та заподіяної жертві насильства шкоди. Стамбульська конвенція містить настанови щодо низки важливих чинників для визначення належних засобів захисту. Цивільно-правові засоби захисту і кримінальне покарання не є взаємовиключними, тобто жертви насильства мають право на відшкодування у цивільно-правовому порядку (де відповідачем виступає держава) одночасно із накладенням кримінального покарання (стаття 29). Потерпілі особи мають право вимагати відшкодування завданої їм шкоди (стаття 30).

- *Захисні приписи* – це цивільні, адміністративні чи навіть кримінальні засоби правового захисту або судові заборони, що враховують бажання багатьох жертв про припинення насильства та отримання захисту від актів насильства у майбутньому. Як зазначено у Стамбульській конвенції, захисний припис може бути винесено «незалежно від інших процесуальних дій або як додатковий до них захід», а також у рамках подальших процесуальних дій (стаття 53).

Крім цього, порушники захисних приписів несуть кримінальну та іншу правову відповідальність.

- *Програми для правопорушників.* Створення таких програм є усталеною успішною практикою і відповідає вимогам Стамбульської конвенції (стаття 16). Прокурори мають право вимагати, а суди – зобов’язати правопорушників пройти таку програму як умову виконання покарання, проте це не може бути альтернативою винесення вироку або іншому покаранню. У випадку призначення обов’язкового відвідування такої програми юристи відповідають за те, щоб програма відповідала певним критеріям і передбачала оцінювання ризиків і заходи безпеки для захисту жертви насильства.
- *Засоби правового захисту, що виходять за межі «реституції»,* можуть сприяти викоріненню гендерної упередженості та стереотипів на структурному рівні, а відтак відігравати трансформаційну роль. Такі засоби можуть включати вказівки певним державним суб’єктам (наприклад, правоохоронним органам чи медичним закладам) вживати спеціальних заходів, подібно до справи «Гонзалес та інші проти Мексики» (*González et al. v. Mexico*, Міжамериканський суд з прав людини, 2009), де Суд розпорядився стандартизувати відповідно до міжнародних стандартів усі протоколи, інструкції, критерії розслідування і послуги, що використовуються у рамках розслідування всіх злочинів, пов’язаних зі зникненням, сексуальним насильством та вбивствами жінок; запроваджувати постійні освітньо-навчальні програми і курси на тему прав людини і гендерної рівності для державних службовців з метою подолання стереотипів щодо ролі жінок у суспільстві, а також реалізувати освітню програму для населення штату Чіхуахуа з метою подолання поточної ситуації з насильством. На державу було також покладено зобов’язання подавати до Суду щорічні звіти про стан виконання всіх перелічених заходів протягом трьох років. Крім того, замість того, щоб одноосібно призначати засоби правового захисту, суди можуть вступати в діалог щодо можливих засобів з органами виконавчої влади і зобов’язувати їх пропонувати варіанти вирішення проблем, пояснювати свої дії стосовно питань, що знадяться на розгляді а суді та надавати коментарі щодо виконання судових рішень.⁴

4 Див. Рішення T-760 (Конституційний Суд Колумбії, Sentencia T-760/08, 31 липня, 2008) (Колумбія).

Винесення вироку

У справах про насильство щодо жінок прокурори і судді мають забезпечити, щоб запропонована міра покарання відповідала ступеню тяжкості злочину. Винесення вироків у таких справах має бути **справедливим, недискримінаційним, співрозмірним, однаковим і послідовним**. Забезпечення захисту потерпілої особи, запобігання повторним випадкам насильства і притягнення правопорушника до відповідальності мають бути першочерговими завданнями винесення вироку. Реабілітація правопорушника не повинна бути першочерговою ціллю кримінального вироку.

У контексті винесення вироків у кримінальних справах прокурорам і суддям слід врахувати наступне:

- *Чи мають місце будь-які обтяжливі обставини, що є підставою для винесення суворішого вироку? (Наприклад, характер стосунків із потерпілою особою; повторність правопорушень та наявність судимостей у минулому; вчинення насильства у присутності дітей; ступінь тяжкості насильства та застосування при цьому зброї.)*
- *Чи вказує оцінка ризиків на можливість повторного вчинення правопорушення?*
- *Чи було правопорушення вчинено вперше? Ця обставина не обов'язково повинна пом'якшувати вирок. Багато правопорушників вчиняли насильство у минулому, проте до відповідальності могли ніколи не притягуватися. Прокурорам і суддям слід перевірити інші джерела, щоб отримати інформацію про випадки насильства з боку правопорушника у минулому.*
- *Чи передбачена для правопорушників, що вчинили сексуальне насильство, у даній юрисдикції вимога обов'язкової реєстрації як осіб, що вчинили статевий злочин, згідно з вироком?*
- *Чи отримала жертва насильства можливість надати інформацію про вплив вчиненого насильства на неї, що має відношення до винесення вироку, наприклад, у формі заяви про вплив на жертву насильства?*

Приклад успішної практики: Деякі суди розробляють настанови для суддів щодо винесення належних вироків у справах про домашнє та сексуальне насильство. У Великій Британії такі настанови містять перелік чинників, які слід враховувати суддям і які можуть впливати на винесення вироку, та ґрунтуються на результатах досліджень і доказах, з урахуванням загального підходу до проблеми та думки експертів. Хід імплементації цих настанов періодично переглядається. Рада Англії та Уельсу з питань призначення покарань видала настанови для випадків сексуального насильства, домашнього насильства та порушення захисних приписів.⁵

Оцінювання ризиків

Рішення щодо відстрочення вироку, умов тюремного ув'язнення та умовно-дострокового звільнення не можуть прийматися без вивчення результатів оцінювання ризику повторного вчинення насильства по відношенню до потерпілої особи чи інших осіб у майбутньому. У справах про домашнє насильство оцінювання ризику проводиться поліцією на початковій стадії провадження, проте вкрай важливо проводити повторну перевірку отриманих даних, що вимагає узгоджених дій з боку судових органів та потерпілих осіб. Приймаючи рішення про умови звільнення, судді керуються експертними звітами про рівень безпеки правопорушника. Погрози, що надсилаються потерпілій особі з в'язниці, мають бути враховані при перегляді вироку у вигляді позбавлення волі. У випадках, коли існує небезпека для жертв насильства та членів їхніх сімей, судді мають подбати про інформування потерпілих осіб про втечу або тимчасове чи остаточне звільнення правопорушника з в'язниці.

Організація розгляду справ і судових засідань з урахуванням гендерних аспектів

Існує декілька практичних міркувань, які необхідно враховувати як прокурорам, так і суддям, стосовно безпеки і мінімізації ризику для жінок, що беруть участь у судових процесах, особливо у кримінальних справах.

5 Настанови щодо винесення вироків доступні за адресою: <http://www.sentencing-guidelines.gov.uk>.

Міркування безпеки і мінімізація ризиків

- У приміщеннях прокуратури і судів мають проводитися належні **заходи безпеки**, такі як перевірка на предмет носіння зброї чи навчання співробітників служби охорони на тему механізмів насильства щодо жінок.
- Під час провадження у справах про домашнє насильство судді мають враховувати, що відповідач може намагатися **заякати потерпілу особу** або маніпулювати судовим процесом (наприклад, пильно і люто дивитися, не зводити погляд, робити емоційні звернення тощо). Судді мають діяти рішуче: робити попередження, пересаджувати учасників провадження або, за потреби, видаляти правопорушника із зали суду.
- Після завершення розгляду справ про насильство стосовно жінок, коли правопорушник залишається на волі, сторони мають залишити залу суду з **інтервалом у часі** з тим, щоб потерпіла особа мала можливість зробити це першою, за необхідності – в супроводі служби безпеки за межі будівлі суду.
- Прокурори і судді мають обговорити з учасницями судового процесу, особливо жертвами насильства, **плани щодо їхньої безпеки** та безпеки членів їхніх сімей.
- Прокурори мають роз'яснити стадії судового процесу, уточнити, чи розглядала жертва/свідок можливість звернутися із заявою про винесення **захисного припису**, і оцінити можливі заходи її безпеки протягом судового процесу. Це має передбачати ситуацію, що правопорушника не буде позбавлено волі, а також повідомлення про план заходів з особистої безпеки у відкритому судовому засіданні.
- Юристи-практики мають знати і бути в змозі надати інформацію про наявні **соціальні послуги** та організації з надання підтримки жертвам насильства.
- Прокурори і судді зобов'язані проводити **оцінювання ризиків** для визначення рівня ризику ескалації насильства, мінімізації ризиків під час судового процесу і забезпечення рівня контролю і втручання, як того вимагає система правосуддя.

- У рамках слухань про винесення захисного припису судді мають враховувати результати оцінювання ризиків при визначенні змісту припису, наприклад, щодо обмежень на **спілкування з дітьми**.
- Оцінювання ризиків має проводитися **періодично**, оскільки рівень небезпеки може змінюватися протягом судового процесу, та у співпраці з самими потерпілими особами. Також критично важливо, щоб усі професіонали, що працюють з жертвами домашнього насильства, користувалися **єдиними критеріями** оцінювання ризиків (міжвідомчий підхід).

Приклад успішної практики: У Бельгії міністром юстиції та колегією Генеральної прокуратури було розроблено єдиний циркуляр з кримінальної політики щодо насильства у сімейних парах, що містить відповідні настанови для поліції та прокуратури.⁶ Циркуляр запроваджує єдину стандартизовану систему виявлення і реєстрації випадків домашнього насильства та збирання доказів для поліції та прокурорів. Циркуляр також визначає обов'язки правоохоронних і судових органів і містить керівні настанови для обох структур.⁷

- Випадки насильства щодо жінок вимагають застосування особливих методів організації їхнього розгляду. У деяких країнах було створено спеціалізовані суди або профільні реєстри з метою розгляду саме таких справ або організації слухань щодо винесення захисних приписів у зв'язку з випадками домашнього насильства.

Приклад успішної практики: У 2004 році в Іспанії було ухвалено закон про комплексні заходи захисту у справах про гендерно-мотивоване насильство (Органічний закон від 1/2004). У рамках подальшої правової реформи було запроваджено заходи з реалізації цього закону, такі як прискорений розгляд справ про певні незначні випадки домашнього насильства, рішення в яких виносяться протягом двох тижнів після випадку. Також було

6 Єдиний циркуляр доступний французькою та фламандською мовами за адресою: <http://www.evaw-global-database.unwomen.org/>

7 Комітет Ради Європи з питань гендерної рівності, 2015. Збірка матеріалів про успішний досвід в усуненні наявних перешкод і сприянні доступу жінок до правосуддя (стор. 24–26).

створено спеціалізовану прокуратуру у справах про насильство щодо жінок та спеціалізовані суди. Суди мають комбіновану кримінально-цивільну юрисдикцію; вони розглядають усі заяви про винесення захисних приписів (жертви насильства можуть подати такі заяви до поліції, магістратського суду (місцевого суду нижчої інстанції), прокуратури чи державних центрів з надання підтримки жінкам) і виносять рішення протягом 72 годин. Судді спеціалізованих судів зобов'язані пройти курс навчання з гендерно-мотивованого насильства. Законом було створено комплексний міждисциплінарний підхід до гендерно-мотивованого насильства, що виходить за межі правової системи і передбачає, зокрема, співпрацю між судами та органами з надання підтримки жертвам насильства.

- Юристи-практики можуть чітко визначати справи про насильство щодо жінок як такі, що вимагають **першочергової уваги**, тобто окремо позначати матеріали відповідних справ, що мають бути розглянуті належним чином, максимально швидко і обережно.

Підготовка до засідань та облаштування приміщень суду

- Слід обрати безпечне, приватне та зручне місце для жертви насильства.
- У приміщенні суду мають бути **окремі місця для очікування** для учасників судового процесу.
- У приміщенні суду має бути організовано **догляд за дітьми**.
- Жінкам має бути дозволено супровід **адвоката** або іншого помічника.

Інформування потерпілих осіб про їхні права та послуги з підтримки

- Стамбульська конвенція зобов'язує прокурорів та суддів надавати потерпілим особам точну **інформацію** про їхні законні права та доступні послуги з підтримки (стаття 56).
- Прокурори мають поінформувати потерпілих від насильства про роль держави у кримінальному провадженні і доступну для них допомогу у рамках провадження.
- Жертвам гендерно-мотивованих злочинів має бути чітко повідомлено про їхні **права** на відшкодування заподіяної їм шкоди, звернення із заявою про винесення захисного припису, право бути заслуханим

як на попередній стадії процесу, так і під час розгляду справи в суді, а також право відмовитися давати свідчення.

- У деяких юрисдикціях громадяни (за умови, що вони відповідають визначеним критеріям) мають право на правову та іншу **допомогу**. Така інформація має бути надана жінкам, що вперше мають справу із системою правосуддя. Прокурорам не слід розраховувати, що жінки мали отримати таку інформацію від поліції, натомість під час попередньої розмови необхідно приділити увагу заходам, якими потерпіла особа може забажати скористатися.

Приклад успішної практики: У багатьох країнах НУО, що спеціалізуються на правах жінок, та центри правової допомоги спільно з місцевими прокуратурами і судами видають інформаційні брошури про їхні послуги, доступні для жінок. Така інформація має надаватися поширеною у даній місцевості мовою та іншими мовами спілкування жінок у країні, а також бути доступною для людей з вадами зору (наприклад, абеткою Брайля) чи з іншими порушеннями.

- При розгляді справ про насильство щодо жінок судді мають **повідомляти жертв насильства** про наслідки винесеного вироку, умови тримання правопорушника під вартою та будь-які зміни цих умов (наприклад, дострокове чи тимчасове звільнення або втечу правопорушника) у випадку виникнення загрози для потерпілих осіб та їхніх сімей.

Взаємодія зі свідками та позивачами

Жінки-жертви насильства

- Насильство щодо жінок найчастіше відбувається у приватній сфері і має значні наслідки для жертв насильства. Юристам-практикам слід добре розуміти, чим подібні справи відрізняються від інших випадків насильства, якою є природа насильства щодо жінок і його вплив на потерпілих осіб, їхніх дітей та сім'ї.
- Не варто боятися висловлювати **співчуття** жертві насильства. Слід пояснити їй, що буде вжито заходів, аби мінімізувати травматичний

вплив на неї, уникати затримок у розгляді справи і забезпечити її безпеку.

- Слід утримуватися від висновків про **достовірність** свідчень потерпілої особи на підставі того, наскільки емоційно вона їх дає. Треба пам'ятати, що жертви насильства можуть по-різному поводитись у ході розслідування та судового розгляду.

Діти-свідки насильства

- Не слід припускати, що діти, які не зазнали прямої тілесної шкоди від рук правопорушника, не є жертвами насильства або що вони не можуть стати жертвами у майбутньому. Рівень небезпеки підвищується, коли такі випадки стають предметом розгляду у суді, і тоді правопорушники можуть **посилювати насильство** або спрямовувати його на дітей.
- Необхідно ретельно оцінювати ризик вчинення насильства і співвідносити його з **інтересами дитини**, а також враховувати батьківські права обох сторін.

Жінки та множинна дискримінація

- Суддям і прокурорам необхідно приділяти особливу увагу тому, як спілкуватися з жінками, що зазнають множинної/перехресної дискримінації, і враховувати, що життєві обставини в жінок різні. Наприклад, такі чинники, як національність, соціально-економічний статус (зокрема, статус матері-одиначки), походження з віддаленої чи сільської місцевості, сексуальна орієнтація, інвалідність, статус біженки, шукачки притулку чи внутрішньо переміщеної особи та вік, визначають досвід кожної жінки і можуть ставити її в особливо не вигідне становище.
- Слід пам'ятати, що жінки, що належать до тих чи інших **меншин**, часто зіштовхуються з додатковими перешкодами у доступі до правосуддя внаслідок таких чинників як фізична чи географічна віддаленість від служб з надання підтримки, правової допомоги, правоохоронних органів та судів, культурні та мовні бар'єри, страх «викриття» та правові наслідки (для жінок зі статусом іммігрантів це може означати боязнь депортації; для жінок-лесбійок, бісексуалок та трансгендерів це може означати страх ізоляції і можливих дискримінації та утисків).

- Не слід керуватися **стереотипами** щодо певних категорій жінок, зокрема меншин, тим самим підкріплюючи їх (наприклад, «домашнє насильство є частиною ромської культури»), особливо якщо такі міфи служать виправданням гендерно-мотивованого насильства. Це особливо важливо при розгляді випадків заподіяння тілесної шкоди (наприклад, спотворення жіночих геніталій).
- Важливо усвідомлювати, що особливі життєві обставини жінок-представниць меншин, зокрема їхнє культурне походження, не може бути виправданням порушення прав людини через культурні особливості чи традиції.

Гендерна упередженість у судовому процесі

Під час судових процесів жінки нерідко зіштовхуються з гендерною упередженістю та нерівним ставленням. Така упередженість є наслідком поширених стереотипів, що, як правило, навіть не усвідомлюються. Гендерна упередженість може мати місце при нерозумінні або неувазі до жіночих переживань. Нижче наведено приклади можливих проявів упередженості, пов'язаних із формою звернення до сторін судового процесу, а також поведінкою суддів та обґрунтуванням судових рішень.

- Нетактовні та/або недоречні висловлювання (звертання до жінок за допомогою слова «дівчата» (на противагу звертанням «чоловіки») або звертання до жінки за допомогою слів «дороженька», «жіночка» тощо, а також використання слів виключно чоловічого роду, наприклад, «головуючий»).
- Оцінювання поведінки та реакцій жінки у порівнянні з тим, як би в аналогічній ситуації реагував і поводився чоловік.
- Оцінювання поведінки жінки у порівнянні з тим, як мала би поводитися «нормальна» жінка.
- Демонстрування нерозуміння природи гендерно-мотивованого насильства, наприклад, циклу насильства у контексті домашнього насильства або сексуальних домагань та їхнього впливу на потерпілих осіб.
- Демонстрування нерозуміння цінності хатньої роботи та догляду за дітьми.

- Неврахування належним чином статистичних відмінностей між чоловіками та жінками з точки зору рівня доходів та ступеню зайнятості хатньою роботою і доглядом за дітьми.

Роль експертів та «друзів суду» (*amici curiae*)

- Профільні експерти можуть допомагати судам зрозуміти складне явище травматичного синдрому після зґвалтування, посттравматичного стресового розладу, циклу насильства, у якому опиняються жертви, а також встановити, що буде найкраще відповідати інтересам дітей.
- Експертні висновки також можуть ефективно спростовувати поширені гендерні стереотипи, наприклад, міф про те, якою має бути поведінка «типової» жертви зґвалтування.
- Суддям слід пильно стежити за тим, щоб зміст висновку експерта не виходив за межі його/її компетенції. Судді також мають стежити, щоб висновок експерта не був упередженим і не повторював гендерні стереотипи, а натомість відображав інтереси та проблеми жінок. У деяких країнах судді можуть призначати експертів саме з цією метою.
- Інформація, що надається суду експертом на волонтерських засадах (т.зв. *amicus curiae*, або «другом суду»), не є експертним висновком і, як правило, використовується для роз'яснення певних правових аспектів чи судової практики у певній сфері (хоча вона також може містити фактологічну чи наукову інформацію). Такі інформаційні експертні записки надаються фізичними особами чи організаціями, що не є сторонами провадження, проте в змозі надати компетентні коментарі стосовно даної справи. Мета інформаційних записок полягає у наданні допомоги суду. При цьому такі інформаційні записки не можуть містити коментарів по суті справи.

Альтернативні способи вирішення спорів (АВС)

Під АВС може матися на увазі широкий перелік процедур, що замінюють повноцінний судовий процес, зокрема арбітраж, медіація та переговори. АВС можуть бути добровільними чи примусовими, а ухвалені рішення можуть бути обов'язковими чи необов'язковими для виконання. Попри

те, що за деяких обставин АВС мають свої переваги, експерти з гендерних питань закликають бути обережними із застосуванням АВС у контексті доступу жінок до правосуддя. Стамбульська конвенція також містить пряму **заборону обов'язкового застосування альтернативних способів вирішення спорів**, зокрема медіації та примирення, у процесі винесення вироку і призначення покарання у справах про насильство щодо жінок, види якого передбачені самою Конвенцією (стаття 48).

Застосування АВС у справах про домашнє насильство ґрунтується на хибній позиції, згідно з якою правопорушник і жертва рівною мірою несуть відповідальність за насильство і обидва мають поводитися стриманіше для вирішення конфлікту. Такий підхід применшує тяжкість злочину, а в більш широкому сенсі суперечить принципам верховенства права та рівності жінок перед законом, оскільки виводить такі серйозні злочини, як насильство щодо жінок, за рамки загальної системи правосуддя.⁸

Медіація часто застосовується у сімейних справах та справах про розлучення, зокрема для вирішення питань про розподіл майна, опіку над дітьми та режим спілкування з дітьми. Суди мають виробити процедуру перевірки на предмет наявності випадків домашнього насильства у минулому, перш ніж передавати будь-які сімейні справи на медіацію. Співробітники суду та медіатори мають пройти підготовку з проведення таких перевірок та забезпечення конфіденційності.

⁸ Доступ жінок до правосуддя у справах про гендерно-мотивоване насильство, Практичний посібник №12 (Women's Access to Justice for Gender-Based Violence, Practitioner's Guide No. 12), Міжнародна комісія юристів, стор. 138.

Перелік використаних джерел

Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) (Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention)) та Група експертів з протидії насильству щодо жінок і домашньому насильству (Group of Experts against Violence against Women and Domestic Violence)
<http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/home>

Тематичні інформаційні бюлетені прес-служби Європейського суду з прав людини про рішення Суду, зокрема щодо гендерної рівності, домашнього насильства, насильства щодо жінок, репродуктивних прав, торгівлі людьми, трудових прав:
<http://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=press/factsheets>

Гендерна рівність і права жінок. Стандарти Ради Європи (Gender equality and women's rights – Council of Europe standards) (2016):
<https://edoc.coe.int/en/gender-equality/6930-gender-equality-and-women-s-rights-council-of-europe-standards>

Оцінка можливості реалізації рівного доступу жінок до правосуддя (2013):
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680597b1e>

Збірка матеріалів про успішний досвід країн-членів в усуненні наявних перешкод і сприянні доступу жінок до правосуддя (2015):
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680597b12>

Національні дослідження наявних перешкод, засобів судового захисту та успішного досвіду забезпечення доступу жінок до правосуддя у п'яти країнах Східного партнерства (2016):
<https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016806b0f41>

Базовий пакет послуг для жінок та дівчат, що стали жертвами насильства / Модуль 3: Базові послуги, що надаються судовими і правоохоронними

органами (Essential Services Package for Women and Girls Subject to Violence/ Module 3: Justice and Policing Essential Services) (UN Women, UNFPA, WHO, UNDP and UNODC, 2015)

<http://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2015/12/essential-services-package-for-women-and-girls-subject-to-violence>

Довідник зі Стамбульської конвенції, Рада Європи:

<http://www.coe.int/en/web/istanbul-convention/publications>

Підвищення ефективності співробітників правоохоронних та судових органів у боротьбі з насильством щодо жінок та домашнім насильством. Посібник з підготовки інструкторів (Improving the Effectiveness of Law Enforcement and Justice Officers in Combating Violence against Women and Domestic Violence: Training of Trainers Manual) (Рада Європи, 2016)

<https://rm.coe.int/16806acdfd>

Запобігання і протидія домашньому насильству щодо жінок. Навчальний посібник з підготовки співробітників правоохоронних та судових органів (Preventing and Combating Domestic Violence against Women: A learning resource for training law enforcement and justice officers) (Рада Європи, 2016)

<https://rm.coe.int/16805970c1>

Посібник з ефективних заходів переслідування за випадки насильства щодо жінок та дівчат (Handbook on Effective Prosecution Responses to Violence against Women and Girls) (UNODC, UN Women, 2014)

http://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/14-02565-Ebook_new.pdf

Посібник із законодавства про насильство щодо жінок (Handbook for Legislation on Violence against Women) (UN Women, 2012)

<http://www.un.org/womenwatch/daw/vaw/v-handbook.htm>

Сексуальне насильство щодо жінок: викорінення шкідливих гендерних стереотипів та уявлень у законодавстві і судовій практиці (Sexual Violence against Women: Eradicating Harmful Gender Stereotypes and Assumptions in Laws and Practice) (Міжнародна комісія юристів, 2015):

<https://www.icj.org/icj-addresses-harmful-gender-stereotypes-and-assumptions/>

Доступ жінок до правосуддя з приводу гендерно-мотивованого насильства. Практичний посібник (Women's Access to Justice for Gender-Based Violence: A Practitioners' Guide) (Міжнародна комісія юристів, 2016)

<https://www.icj.org/wp-content/uploads/2016/03/Universal-Womens-access-to-justice-Publications-Practitioners-Guide-Series-2016-ENG.pdf>

Лілла Фаркаш «Як правильно подати заяву про дискримінацію. Посібник з використання засобів судового захисту відповідно до Директив ЄС про недопущення дискримінації» (Lilla Farkas, How to Present a Discrimination Claim: Handbook on seeking remedies under the EU Non-discrimination Directives) (Європейська Комісія, 2011)

Ґопалан, Кравець та Менон «Доведення злочину сексуального насильства», у збірці під ред. Сержа Браммертца та Мішель Джарвіс «Переслідування за сексуальне насильство на підґрунті конфлікту у Міжнародному трибуналі по колишній Югославії» (Gopalan, Kravetz and Menon, "Proving Crimes of Sexual Violence" in Serge Brammertz and Michelle Jarvis (eds), Prosecuting Conflict-Related Sexual Violence at the ICTY) (OUP, 2016),

Маріанн Гестер та Сара-Джейн Ліллі «Програми для осіб, що вчинили домашнє або сексуальне насильство: стаття 16 Стамбульської конвенції» (Marianne Hester and Sarah-Jane Lilley, Domestic and Sexual Violence Perpetrator Programmes: Article 16 of the Istanbul Convention) (Рада Європи, 2014)

Ешлі І. Лоу та Ніна Додж Абрамс «Чи слід вдаватися до медіації у справах про домашнє насильство?» (Ashley E. Lowe and Nina Dodge Abrams, Should We Mediate in Cases Involving Domestic Violence?) Спілка адвокатів округу Окленд (листопад 2011)

Суддівський коледж «Посібник для суддів із забезпечення рівноправ'я» (Judicial College, Equal Treatment Bench Book). Лондон (2013)

Департамент Генеральної прокуратури штату Західна Австралія «Посібник з питань рівності перед судом», частина 7 «Жінки» (Department of the Attorney General Western Australia, Equality Before the Law Bench Book. Section 7-Women). Видання перше. Перт (2009)

Лаура ван ден Ейнде «Емпіричний погляд на експертні висновки правозахисних НУО для Європейського суду з прав людини». Нідерландський щоквартальник з питань прав людини. (Laura Van den Eynde, An Empirical Look at the Amicus Curiae Process of Human Rights NGOs before the European

Court of Human Rights. Netherlands Quarterly of Human Rights.) Том 31/3, стор. 274 (2013)

Стратегія гендерної рівності Ради Європи на 2014–2017 роки. Стратегічна ціль № 3: забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя

Комісія з питань гендерної рівності Ради Європи. Збірка матеріалів про успішний досвід усунення наявних перешкод і сприяння доступу жінок до правосуддя (2015)

Кармен де ла Фуенте Мендес «Десятирічний досвід розгляду спеціальними судами та спеціальними прокуратурами випадків насильства стосовно жінок в Іспанії: перешкоди, засоби захисту і успішні практики забезпечення доступу жінок до правосуддя» (Carmen de la Fuente Mendez, Special Courts and Special Prosecutor's Offices Examining Cases of Violence Against Women in Spain- Ten Years of Experience: Barriers, Remedies and Good Practices for Women's Access to Justice), доповідь у рамках регіональної конференції на тему «Посилення судових спроможностей з метою поліпшення доступу жінок до правосуддя» (Strengthening judicial Capacity to Improve Women's Access to Justice), 24–25 жовтня, Кишинів, Республіка Молдова (2016)

Рада Європи – провідна організація із захисту прав людини континенту. Вона включає 47 держав-учасниць, 28 з яких є членами Європейського Союзу. Усі держави – учасниці Ради Європи підписали Європейську конвенцію з прав людини – договір, спрямований на захист прав людини, демократії та верховенства права. Європейський суд з прав людини здійснює нагляд за виконанням Конвенції в державах-учасниках.

www.coe.int

Європейський Союз – це унікальне економічне і політичне партнерство між 28 демократичними європейськими державами. Його цілі передбачають мир, процвітання і свободу для 500 млн людей у більш справедливому, безпечнішому світі. Для реалізації своїх цілей країни ЄС призначили органи для управління ЄС і ухвалення його законодавства. Головними з них є Європарламент (представник народу Європи), Рада Європейського Союзу (представник національних урядів) та Європейська комісія (представник загального інтересу ЄС).

<http://europa.eu>

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe